

УДК 94 (477)): 929

РУКОПИСНЕ ЄВАНГЕЛІЄ МЕЖІ XVI–XVII СТОЛІТТЯ ПЕТРА
КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО ІЗ ХРАМУ УСПІННЯ ПРЕСВЯТОЇ
БОГОРОДИЦІ У ЧИГИРИНІ

Надія Кукса

завідувачка відділу «Суботівський історичний музей»

Національний історико-культурний заповідник «Чигирин»

Перебіг історичних подій на порубіжних українських землях складався таким чином, що збереглося вкрай мало відомостей щодо сакральних пам'яток краю. Тому навіть побіжна інформація є винятково цінною. Рукописне Євангеліє кінця XVI – початку XVII ст. є однією з перших відомих на сьогодні згадок про існування в цей час одного із найдавніших храмів Чигирини – церкви в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці. Маємо найбільш ранні згадки про цей храм у документах поч. XVII ст. Отже, вірогідно, закладено його було за часів князів Вишневецьких, швидше за все саме Олександра Вишневецького – старости чигиринського і канівського, коли спостерігалася активна розбудова міста, спорудження нових храмів. Як відомо, храм користувався особливим відношенням гетьмана Богдана Хмельницького.

З кінця XIX ст. до сьогодні зберігається інтрига, кому належало Євангеліє – Антону Конашевичу (Буту) чи Петру Конашевичу Сагайдачному, що спонукає до подальших пошуків істини.

Ключові слова: рукописне Євангеліє із церкви в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці, Петро Конашевич Сагайдачний, манускрипт

Перенасичений знаковими історичними подіями Чигиринський край не може похвалитися наявністю великої кількості достовірних історичних джерел козацької доби – переважна більшість їх була втрачена під час другого чигиринського походу турецько-татарського війська та в подальші часи. Особливо гостро непоправність втрат відчувається, коли мова заходить

про сакральні пам'ятки. На сьогодні ми достеменно не можемо сказати, скільки храмів було в Чигирині на поч. XVII ст., а тим більше, як вони виглядали та які раритети зберігали за своїми стінами. Тому навіть побіжні відомості щодо православних святинь міста становлять виняткову інформаційну цінність.

Саме такою вважаємо згадку про рукописне Євангеліє з церкви в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці [1, с. 235–240], яка є насамперед одним із найперших підтверджень існування храму в першій чверті XVII ст.

У XXIII-му числі часопису «Киевская старина» за 1891 р. О. Лазаревський помістив повідомлення, де, посилаючись на інше видання – «Киевлянин» за 1890 р., наводить цікаві відомості про манускрипт, який певний час зберігався в чигиринському храмі [2, с. 58–60].

Виявлено його незадовго до часу появи публікації в книгосховищі, заснованому при Олександрівському братстві Володимирської губернії (на Клязьмі). Найбільшу цінність для пошановувачів старовини, на думку автора повідомлення, «некоего г-на Г-ского» [2, с. 58], становить вкладний підпис на аркушах, що належить гетьману Петру Конашевичу Сагайдачному.

Починаючи з часу виходу замітки, де повідомлялося про Євангеліє (1891 р.), до сьогодні історики не можуть дійти до спільної думки, хто ж подарував святиню чигиринському храму – Антон Конашевич (Бут) чи Петро Конашевич Сагайдачний? [3, с. 41–53; 5, с. 328; 6].

Рукописне четвероєвангеліє написане на папері гарним уставом на 402 аркушах. Палітурка обкладена оксамитом темно-зеленого кольору.

На верхній кришці палітурки по кутках чотири євангелісти, посередині – розп'яття – срібні, позолочені – південноросійської роботи початку XVII ст. (походження описаного оздоблення пояснює дарчий напис на аркушах 119–121. – Н.К.) Застібки втрачені. Проте чотири «жуки» з іншого боку, виготовлені з червоної міді, збереглися.

Письмо рукопису виконане ретельно, гарно; прикрас у вигляді заставок, малюнків немає, окрім чотирьох великих ініціальних літер, вималюваних кіновар'ю.

Хоча вихідний лист втрачений, проте, зважаючи на особливості почерку та інші ознаки, манускрипт можна продатувати кінцем XVI – початком XVII ст. На папері наявне фабричне клеймо «вепр» [5, с. 58].

Місце та час написання залишаються не з'ясованими, однак за приписками, що знаходяться на сторінках раритету, можна відродити цікаві сторінки його легенди.

Історію Євангелія розпочинає перший запис, що знаходиться на 13–22 аркушах, виконаний півуставом, датується 25 березня 1566 р., де говориться, що Михайло Сичов заповідає передати його із Свенського монастиря в Богородицьку церкву Києво-Печерської лаври. У дарчому написі проглядаються деталі, що дають змогу суттєво доповнити картину декору книги: вказано на оклад з чорного оксамиту, «срібні позолочені застібки і цвяхи срібні» [5, с. 59].

Про подальшу долю святині можна дізнатися з недбало виконаного скорописом XVI ст. наступного вкладного напису, що знаходиться на аркушах 1–41: «року 1582 Істома Уколов був у литовському місті Пропойску і купив євангеліє у литовських людей у черкас, а взяли це євангеліє литовські люди в Успенському Свенському монастирі...» [5, с. 59].

Як бачимо, книга так і не потрапила до Києво-Печерського монастиря, натомість опинилася в руках козаків.

Після смерті Істоми Уколова в 1690 р. його вдова Анна передала книгу до Успенської церкви Стародубського монастиря. Як склалася подальша доля святині, залишається таємницею. Проте найбільше нас зацікавив передостанній напис на аркушах 119–121, виконаний каліграфічним почерком: «Це євангеліє оправив сріблом булатним Конашевич козак війська

запорозького за відпущення гріхів своїх і за батька свого Конаша і за матір свою Полагію до храму Пресвятої Богородиці Чигиринської» [6, с. 59].

О. Лазаревський не погоджується з автором повідомлення, який вважає, що напис належить гетьману Петру Конашевичу Сагайдачному, мотивуючи це відсутністю слова «гетьман». Проте декілька здавалося б випадкових збігів дозволяють нам не погодитися з таким категоричним запереченням. Насамперед хоча б тому, що в «Поминанні» кінця XVI – першої половини XVII ст. в поминальному роду гетьмана Сагайдачного вказуються імена Конон (народна форма його – Конаш) – батька та Палагеї – матері. Звичайний збіг – батьків невідомого козака Конашевича звали так само, як і батьків гетьмана Сагайдачного чи дарчий напис виконаний все ж таки рукою останнього?

Напис зроблений бездоганим каліграфічним почерком – як відомо, майбутній гетьман отримав блискучу освіту в Острозькій школі, яку навряд чи зміг би на той час закінчити простий козак.

Насамкінець, досить вагомим аргументом виступає особливе відношення гетьмана Війська Запорозького Сагайдачного до порубіжних чигиринських земель – як відомо саме завдяки його універсалам стало можливим як юридичне, так і економічне відродження Свято-Троїцького Мотронинського монастиря, спустошеного монголо-татарською навалою в XIII ст. [7, с. 264]. Не виключено, що гетьман особисто відвідував обитель та інші православні святині Чигирин і його околиць, зазвичай щедро обдаровуючи храми. Можливо тоді й подарував одній з найстаріших церков Чигирин – Свято-Успенській дане Євангеліє. Пролити світло на таємницю дарчого напису допомогло б співставлення його із зразком почерку Петра Сагайдачного, який зберігся до наших днів. Проте зробити це поки що неможливо, тому що на сьогодні невідомо, де зараз перебуває манускрипт, якщо він взагалі зберігся.

Останній напис повідомляє, що у XVIII ст. Євангеліє було вивезене з Чигирина капітаном петербурзького кавалерійського полку Іваном Боретинським і передане в Богородицьку церкву, місцезнаходження якої не вказане. Протягом деякого часу манускрипт передавався в кілька храмів, аж доки не потрапив до села Карачова Муромського повіту Володимирської губернії. Пізніше був переданий до книгосховища Олександро-Невського братства. Як бачимо, і в даному випадку наклався московитський слід, коли, як і сотні тисяч інших українських реліквій, Євангеліє було вивезено до Московії.

Необхідно продовжити пошуки подальших відомостей про Євангеліє насамперед у каталогах та історичних джерелах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Kuksa N. Tserkva v im'ia Uspinia Presviatoi Bohorodytsi tserkva v Chyhyryni. *Novi doslidzhennia pam'iatok kozatskoi doby v Ukraini*. Vypusk 14. K., 2005. S. 235–240.
2. Lazarevskiy A.M. Ocherky, zametky y dokumenty po ystoriyy Malorossyy. K. : typ. H.T.Korchak-Novytskoho, 1892 h., t. 1. S. 58–60.
3. Sas P. Petro Konashevych-Sahaidachnyi: molodi roky. K., 2006. S. 41–53.
4. O. Yurii Mytsyk. Chyhyryn – hetmanska stolytsia. K., 2007. S. 328.
5. Kuksa N. Rukopysne Yevanheliie Petra Konashevycha Sahaidachnoho kintsia KhVI – pochatku KhVII stolittia. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*. Vyp. 5. Chernihiv, 2012.
6. Lazarevskiy A.M. Vkazana pratsia. S. 58.
7. Nesterenko V. Zaporozke kozatstvo ta monastyri Cherkaskoho kraiu (za fondovoiu kolektsiiei). *Zapovidna Khortytsia. Materialy IV Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii «Istoriia zaporozkoho kozatstva: v pam'iatkakh ta muzeinii praktytsi*. Spetsialnyi vypusk. Zaporizhzhia, 2010. S. 264.